

UNELE CONSIDERAȚIUNI CU PRIVIRE LA PROBLEMA LIBERTĂȚII DE GÂNDIRE, CONȘTIINȚĂ ȘI RELIGIE TRATATĂ ÎN FILOSOFIE, TEOLOGIE ȘI JURISPRUDENȚĂ ȘI IMPLICAȚIILE ASUPRA JURISPRUDENȚEI

CZU: 342.731:347.99:341.231.14

Alina IORDACHESCU

*Școala doctorală Științe Juridice,
Universitatea de Stat din Moldova*

SOME CONSIDERATIONS REGARDING THE ISSUE OF FREEDOM OF THOUGHT, CONSCIOUSNESS AND RELIGION TREATED IN PHILOSOPHY, THEOLOGY AND JURISPRUDENCE AND IT'S IMPLICATIONS

This article discusses the issue of the interaction between freedom of thought, freedom of conscience and freedom of religion in the context of a democratic society. The author analyzes the philosophical, theological and legal dimension of these percepts, emphasizing that there is a dialectical connection between them. At the same time, there are analyzed the implications of these types of freedoms on the jurisprudence of the European Court of Human Rights.

Keywords: freedom of thought, freedom of conscience, freedom of religion, philosophy, theology, jurisprudence, European Court of Human Rights.

Libertatea de gândire reprezintă un drept absolut al omului, o condiție esențială a unei societăți democratice, a unui stat de drept, constituie o parte componentă a drepturilor și libertăților social-politice ale oamenilor. Filosofii, juriștii, teologii au tratat dintotdeauna libertatea de gândire drept cea mai importantă valoare a unei societăți înfloritoare. Fiind valorificată din plin, libertatea de gândire aduce doar beneficii atât individului, cât și societății în ansamblu.

Problema libertății de gândire a fost abordată de filosofi încă din antichitate. Spre exemplu, filosoful și marele avocat din Roma antică Marcus Tullius Cicero scria: „Gândirea este liberă”. Filosoful epocii moderne Benedict Spinoza, în opera sa *Tratatul teologico-politic*, considera că odată cu apariția statului și dreptului omul nu renunță total la drepturile sale naturale, pe motiv că sufletul omenesc este intangibil, ceea ce se exprimă prin libertatea de gândire. Astfel, scria el „nu se poate ca sufletul omenesc să fie cu totul în puterea altuia, căci nimeni nu poate transfera altuia dreptul său natural sau facultatea de a raționa liber și de a judeca despre orice lucru, și nici nu

poate fi silit la aceasta” [1, p.295]. De asemenea, el credea că „se consideră violentă acea guvernare care poruncește sufletelor și că majestatea supremă săvârșește o nedreptate față de supuși” [*Ibidem*]. O astfel de putere apare ca uzurpatoare a drepturilor oamenilor.

Totodată, în concepția lui Spinoza, există o delimitare certă între manifestarea intrinsecă, în calitate de cugetare liberă, și fapte, ca manifestare extrinsecă. În viziunea lui, primele nu trebuie reglementate, ci lăsate libere, cele din urmă trebuie supuse regulilor și ținute în frâu, astfel că unele țin de sfera dreptului natural, iar celelalte de cea a dreptului pozitiv. Este evident că B.Spinoza creează un interval între individ și comunitatea politică, dar această distanțare este concepută cu scopul de a asigura un echilibru între două entități care, în esență, sunt contradictorii. De aceea, el lasă individul liber la nivelul gândirii, dar îl subordonează la nivelul faptelor. Prin urmare, în opinia marelui filosof olandez, gândirea trebuie lăsată liberă atâta timp cât este sinceră, dar atunci când recurge la vicleșuguri cu intenția vădită de a răsturna puterea în stat, ea trece în domeniul faptelor și devine periculoasă. După B.Spinoza, ceea ce este demn de luat în considerare este faptul că stabilitatea în stat este asigurată de libertatea de gândire; prin urmare, dreptul natural întemeiază, în ultimă instanță, regulile dreptului pozitiv.

Analiza operei lui B.Spinoza denotă că ea se axează pe diferențierea între gândire și fapte, care nu este altceva decât deosebirea dintre gândire și acțiune, rațiune și voință. Facultatea de gândire relevă persoana singură care este inalienabilă, în timp ce dreptul de a acționa se referă la societate și el este transferabil. Astfel că „fiecare individ, susține Spinoza, poate renunța la dreptul său de a acționa după propria sa voință, dar nu are nimic de alienat din dreptul său de a raționa, nici de a judeca” [1, p.312]. Răpirea acestei libertăți este generatoare de violențe și ea trebuie evitată; mai mult, trebuie ca libertatea de a gândi să fie stimulată de puterea de stat. Toate aceste afirmații erau îndreptate împotriva intoleranței religioase și în ele răzbătea grija față de gândirea filosofică, cea care submina impunerea unui anumit mod de a gândi și a crede. Implicațiile acestor susțineri erau de o importanță covârșitoare la acea epocă și ele sunt, de fapt, valabile și în zilele noastre.

În viziunea lui B.Spinoza, a elimina intoleranța înseamnă a susține democrația. Această formă de guvernământ este, în opinia lui Spinoza, cea mai apropiată de dreptul natural și, de aceea, în democrație oamenii sunt lăsați să gândească liber. Cu alte cuvinte, în democrație libertatea de gândire și de expresie se constituie într-o limită absolută pentru stat și pentru puterea politică. Se poate vorbi de un domeniu în care individul își conservă intacte libertățile sale. Spinoza concepe, în felul acesta, un individualism moderat, pentru că libertatea sa este conservată numai la nivelul gândirii, nu și la cel al acțiunii. În această ordine de idei, putem afirma cu certitudine că sistemul lui Spinoza este perfect coerent, pe motiv că *Tratatul teologico-politic* se completează cu *Etica* [2], ambele susținând superioritatea cugetării în raportul său cu voința. În *Tratat* acest raport este evidențiat prin preeminența dreptului natural în raport cu dreptul pozitiv. Până la urmă, putem afirma că, în opera politică, Spinoza

acordă primordialitate individului în raport cu comunitatea politică, pentru că, în ultimă instanță, libertatea individuală de gândire asigură pacea socială.

Din cele remarcate anterior se pot deduce câteva repercusiuni. În primul rând, că este necesară o anumită separație între domeniul personal și comunitatea politică, în al doilea rând, că o astfel de separație nu este posibilă decât într-o democrație și, în al treilea rând, că numai astfel se pune problema legitimității puterii politice. Aceste concluzii ale lui B.Spinoza sunt actuale în general, dar, mai ales, pentru Republica Moldova care se află într-un proces chinuitor de tranziție fără sfârșit ce durează 30 de ani. Toate aceste elemente pot să contribuie la afirmarea individualității, idee urmărită de Spinoza de-a lungul întregii sale concepții. Odată cu intrarea în colectivitate, se cedează voința de a acționa liber, dar nu se cedează libertatea de a raționa. În așa fel, omul ajunge în mod individual la iubirea intelectuală de Dumnezeu, acest lucru nefiindu-i impus de comunitatea politică, pentru că aceasta are putere asupra voinței mele, adică asupra acțiunilor mele, dar nu și asupra capacității mele de a cunoaște.

Însă, în viziunea noastră, în condițiile contemporane, când are loc o ofensivă atotcuprinzătoare din partea mass-media asupra conștiinței omului, asupra gândirii lui, când se produce spălarea creierilor oamenilor, este foarte dificil de a vorbi despre libertatea gândirii și libertatea conștiinței. Mass-media, mai ales, în Republica Moldova, prin intermediul televiziunilor afiliate politic manipulează în așa fel mintea umană și este greu de crezut că majoritatea oamenilor pot să gândească în mod liber. În acest sens, problema în cauză trebuie analizată ca să fie create mecanismele juridice care să interzică manipularea opiniei publice și spălarea creierilor, asigurându-se libertățile democratice ale omului, inclusiv libertatea de gândire.

Astăzi, moștenirea filosofică și juridică în acest domeniu al libertății de gândire se conține atât în prevederile tratatelor internaționale universale și regionale prin care sunt create mecanismele de protecție a drepturilor omului (*Carta Internațională a Drepturilor Omului, Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene* etc.), dar și în convențiile care protejează anumite categorii de persoane (*Convenția cu privire la drepturile copilului, Convenția privind eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială* etc.).

Trebuie remarcat faptul că libertatea de gândire nu figurează în lista drepturilor și libertăților fundamentale ale persoanei, dar are o importanță primordială pentru că fără această libertate nu poate fi vorba despre libertatea de conștiință și de religie a (a se vedea [3]).

Așadar, pentru a vorbi despre libertatea de conștiință și religie este necesar să ne referim, întâi de toate, la noțiunile de „libertate”, „gândire” și „libertate de gândire”. În plan filosofic, „libertatea” reprezintă posibilitatea de a acționa după propria voință sau dorință; eventualitatea de acțiune conștientă a oamenilor în condițiile cunoașterii (și stăpânirii) legilor de dezvoltare a naturii și societății. Totodată, „gândirea” este o facultate superioară a creierului omenesc, care reflectă în mod generalizat realitatea obiectivă prin noțiuni, judecăți, teorii etc., iar „libertatea de gândire” (sau a ideilor)

este libertatea unui individ de a considera un fapt, un punct de vedere sau idei, independent de punctele de vedere ale celorlalți.

Cele trei noțiuni-cheie – *libertatea de gândire, de conștiință și de religie* – formează obiectul protecției art.9 din *Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale* [4], adoptată la Roma la 4 noiembrie 1950, care este cel mai important instrument european în această privință:

„1. Orice persoană are dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie; acest drept include libertatea de a-și schimba religia sau convingerea, precum și libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea în mod individual sau în colectiv, în public sau în particular, prin cult, învățământ, practici și îndeplinirea ritualurilor.

2. Libertatea de a-și manifesta religia sau convingerile nu poate face obiectul altor restrângeri decât acelea care, prevăzute de lege, într-o societate democratică, constituie măsuri necesare, într-o societate democratică, pentru siguranța publică, protecția ordinii, a sănătății sau a moralei publice ori pentru protejarea drepturilor și libertăților altora”.

Prin urmare, toate aceste tipuri de libertăți sunt într-o legătură dialectică indisolubilă pe motiv că ele rezultă una din alta. Libertatea de conștiință nu poate exista fără libertatea de gândire, iar libertatea de religie nu poate ființa fără libertatea de conștiință. Aceste noțiuni-cheie – „gândire”, „conștiință” și „religie”, care se regăsesc în Convenție, accentuează un conținut destul de extins al libertății de gândire. În această ordine de idei, Curtea Europeană a Drepturilor Omului (CtEDO) a estimat că noțiunea de convingere filosofică desemnează ideile fondate pe cunoaștere și raționament cu privire la lume, viață și societate ... pe care o persoană le adoptă și le aplică în conformitate cu exigențele propriei conștiințe. Aceste idei pot fi înțelese ca fiind concepția unei persoane despre viață, despre comportamentul omului în societate (*apud* [5, p.310]).

Libertatea de gândire, de conștiință și de religie reprezintă unul dintre fundamentele societății democratice în spiritul *Convenției europene pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale*: „Ea figurează în dimensiunea sa religioasă printre elementele esențiale ale identității credincioșilor și ale concepțiilor despre viață, dar ea este, totodată, un bun prețios ateilor, agnosticilor, scepticilor sau indiferenților. Acest lucru decurge din pluralismul scump plătit de-a lungul secolelor de oameni, necesar unei anumite societăți” (a se vedea [6]. Cazul *Mitropolia Basarabiei și alții versus Moldova*, hotărârea din 13 decembrie 2001).

Am remarcat anterior că libertatea de gândire, care mai este numită și libertate de conștiință sau de idei, este libertatea unei persoane de a deține sau de a considera un fapt, un unghi de vedere sau gândire, independent de unghiurile de vedere ale altora. Această libertate înseamnă că omul poate avea opinii, concepții teoretice, sentimente, păreri exprimate public, particular sau nu, fără ca cineva să poată interveni sau cenzura, sau cunoaște, fără voința persoanei, aceste gânduri. Prin urmare, este un drept natural, pentru că omul se diferențiază de celelalte forme de viață tocmai prin existența conștiinței și a libertății de a gândi, de a avea sentimente.

Prin urmare, conștiința omului nu poate să fie direcționată prin mijloace administrative, ea trebuie să fie rezultatul libertății acestuia de a gândi și de a-și exterioriza gândul. Libertatea de conștiință este o parte componentă a libertății de gândire și constă în libertatea de a alege liber ideile morale bazate pe moralitate, ideologie și drept. Libertatea conștiinței presupune posibilitatea recunoscută persoanei de a lua în mod independent decizii cu privire la respectarea oricăror principii morale și personale. Astfel, libertatea de conștiință permite fiecărei persoane să aleagă tipul adecvat de comportament social și atitudine față de lumea socială și cea fizică. Prin urmare, libertatea de conștiință implică și responsabilitatea morală și de conștiință pentru gândurile exprimate. Responsabilitatea, inclusiv cea juridică, intervine numai în momentul în care gândul sau opinia sunt exprimate, situație în care pot leza demnitatea sau onoarea sau libertatea de gândire a unui alt subiect de drept. De aceea, libertatea gândirii/conștiinței este strâns legată de libertatea de exprimare, pentru că libertatea de exprimare constituie posibilitatea recunoscută omului de a-și exterioriza gândurile. Așadar, libertatea conștiinței posedă un conținut complex, al cărui conținut juridic poate fi exprimat în 3 dimensiuni – libertatea de gândire, libertatea de conștiință și libertatea de religie.

Libertatea de religie, ca aspect de conținut al libertății de conștiință, înseamnă exteriorizarea unei credințe, religii și, în al doilea rând, libertatea de a adera la o organizație religioasă și la ritualul practicat. Este necesar ca religia sau organizația religioasă să fie recunoscută prin lege și activitatea unui anumit cult religios să nu fie considerată ca fiind contrară ordinii de drept sau bunelor moravuri. Organizarea cultelor religioase, recunoscute de stat, este liberă și se concretizează în statute proprii.

Libertatea de religie/convingeri este o parte componentă a libertății de gândire și constă în libertatea de a alege sau de a schimba religia/convingeri, fără presiuni și/sau condamnări din partea statului și a societății.

Conform poziției *Comitetului Organizației Națiunilor Unite pentru drepturile omului*, libertatea de conștiință nu presupune dreptul de a se eschiva de la executarea obligațiilor impuse de lege și nu poate oferi imunitatea împotriva răspunderii penale pentru asemenea eschivări.

Am remarcat mai sus că libertatea de gândire, de conștiință și de religie, care se regăsesc în *Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale*, accentuează conținutul larg atribuit libertății de gândire. Jurisprudența CtEDO a scos în vileag două aspecte importante ale dreptului garantat de art.9: a) libertatea individului de a adopta o convingere pe care să o manifeste; b) libertatea individului de a face parte sau nu dintr-un grup, inclusiv dintr-un grup religios și de a-l apăra atunci când consideră necesar (a se vedea [7]).

Prin urmare, libertatea gândirii, a conștiinței și a religiei impune statului obligații de a nu exercita niciun fel de constrângere la nivelul conștiinței individului. Forma juridică a libertății conștiinței are ca esență libertatea conștiinței de sine în înțelesul ei teologic, în sensul părintelui profesor Dumitru Stăniloae, care spunea că omul ca persoană este „duh și libertate” și, în același timp, taină și lumină, este o „taină a lumii”.

După el, conștiința de sine a omului este un adânc de iubire și smerenie, pentru că este legătura definită și indefinită a persoanei umane cu Persoana Supremă [8, p.211].

Referințe:

1. SPINOZA, B. *Tratatul teologico-politic*. București: Editura Științifică, 1960. 308 p.
2. СПИНОЗА, Б. *Этика*. Москва: Рипол, 2018. 410 с.
3. SUVAC, S. Cadrul normativ internațional în materia libertății de gândire. În: *Revista Institutului Național al Justiției*, 2018, nr.3 (46), p.51-54.
4. Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, adoptată la Roma la 4 noiembrie 1950. Intrată în vigoare la 3 septembrie 1953. În: *Tratate Internaționale*, 1998, nr.1.
5. ANDREESCU, M. Libertatea Conștiinței. Implicații juridice și religioase. În: *Management intercultural*, 2015, vol. XVII, nr.2 (34), p.303-311.
6. BÂRSAN, C. *Convenția Europeană a Drepturilor Omului. Comentariu pe articole*. Vol.I. București: C.H. Beck, 2010. 1920 p.
7. MICU, D. *Garantarea drepturilor omului*. București: C.H. Beck, 1998. 214 p.
8. STĂNILOAIE, D. *Teologia dogmatică ortodoxă*. Vol.1. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2003. 814 p.